INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI

Toshmirzayeva Gavxarxon Rahimjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD.
E-mail: gavxarxontoshmirzayeva@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-0847-3111
Abdullayeva Gulhayo Isomiddin qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi biologiya 2-kurs magistranti.
E-mail: abdullayevagulhayo0708@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-5253-6461
Abdulboqiyeva Dilshoda
Namangan davlat pedagogika instituti,
Biologiya yo‘nalishi 2-kurs magistranti.
E-mail: dilshodaoxunjanova44@gmail.com

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.24278773***

Annotatsiya. *Maqolada inklyuziv ta’limni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, xalqaro tajriba va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’limda teng imkoniyatlarni yaratish, individual ehtiyojlarni hisobga olish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish hamda O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni takomillashtirish masalalari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, teng imkoniyat, ta’lim olish huquqi, individual yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muhiti, xalqaro tajriba.*

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. *The article analyzes current trends in the development of inclusive education, international experience, and pedagogical approaches. It also highlights issues related to creating equal opportunities in education, taking individual needs into account, enhancing the professional capacity of teaching staff, and improving inclusive education in Uzbekistan.*

Keywords: *inclusive education, equal opportunities, right to education, individual approach, pedagogical support, educational environment, international experience.*

KIRISH.

Zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri har bir insonning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash, uning shaxsiy imkoniyatlari va ehtiyojlaridan qat’i nazar, ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Bugungi globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar davrida ta’lim faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki jamiyatda tenglik, ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat tamoyillarini qaror toptiruvchi muhim omil sifatida ham

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© “**Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalasi xalqaro ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Inklyuziv ta’lim — barcha o‘quvchilarning individual xususiyatlari, ta’limiy ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ularning birgalikda ta’lim olishi hamda ta’lim jarayonida teng ishtirok etishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik tizimdir. Uning mazmuni faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muassasalariga qabul qilish bilan cheklanmaydi. Aksincha, ta’lim muassasasining butun faoliyatini har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirish, ta’lim mazmuni, metodlari, baholash vositalari va jismoniy muhitni takomillashtirishni nazarda tutadi [7].

An’anaviy ta’lim tizimida barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun, metod va talablar asosida ta’lim berish ustuvor bo‘lgan. Biroq o‘quvchilarning individual farqlari, o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishlari va ta’limiy ehtiyojlari bunday yondashuvning imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Inklyuziv ta’lim esa ta’lim jarayonini o‘quvchiga moslashtirish tamoyiliga asoslanadi. Bunda o‘quvchining ta’lim olishdagi qiyinchiliklari uning shaxsiy kamchiligi sifatida emas, balki ta’lim muhiti, o‘qitish metodlari yoki mavjud resurslar bilan bog‘liq to‘siqlar nuqtayi nazaridan ham o‘rganiladi.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning dolzarbligi, birinchi navbatda, ta’lim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlash zarurati bilan belgilanadi. Ta’lim jarayonida turli sabablarga ko‘ra cheklovlarga duch kelayotgan o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ijtimoiy munosabatlarga kirishishiga yordam berish va mustaqil hayotga tayyorlash muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi. Bunday yondashuv nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar, balki barcha o‘quvchilar uchun qulay, hamkorlikka asoslangan va insonparvar ta’lim muhitini shakllantiradi.

O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan [2]. Mazkur hujjatda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarini takomillashtirish, pedagog kadrlarni tayyorlash, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlarini kengaytirish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish kabi yo‘nalishlar belgilangan.

Shu sababli inklyuziv ta’limni rivojlantirish tendensiyalarini ilmiy-pedagogik jihatdan o‘rganish, mavjud yondashuvlarni tahlil qilish va istiqboldagi ustuvor vazifalarni aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv ta’limni rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini nazariy va metodik jihatdan tahlil qilish, xalqaro tajriba hamda O‘zbekiston ta’lim tizimidagi jarayonlar asosida uning rivojlanish istiqbollarini yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Inklyuziv ta’lim masalasi pedagogika, maxsus pedagogika, ta’lim sotsiologiyasi va ta’lim siyosati yo‘nalishlarida keng o‘rganilgan. Mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlarda ta’lim olish huquqi,

teng imkoniyat, ijtimoiy adolat, individual yondashuv, ta’lim muhitining moslashuvchanligi va pedagogik qo‘llab-quvvatlash kabi tushunchalar asosiy nazariy mezonlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limning xalqaro miqyosda rivojlanishida 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu hujjatda barcha bolalar, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar ham imkon qadar umumiy ta’lim tizimida tahsil olishi, maktablar esa o‘quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashishi zarurligi ta’kidlangan [4]. Deklaratsiya inklyuziv maktabni barcha bolalar uchun ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida talqin etadi. Unda ta’lim tizimini o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish, o‘qituvchilar tayyorgarligini kuchaytirish va oilalar bilan hamkorlikni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

UNESCO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda inklyuziv ta’lim ta’lim tizimidagi mavjud to‘siqlarni aniqlash va bartaraf etish jarayoni sifatida izohlanadi. Xususan, 2020-yilgi Global Education Monitoring hisobotida ta’limda inklyuziya masalasi keng yoritilib, o‘quvchilarning ta’limdan chetda qolishiga sabab bo‘ladigan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va institutsional omillar tahlil qilingan. Hisobotda ta’lim tizimining barcha ishtirokchilari uchun teng imkoniyat yaratish, kamsitishning oldini olish va ta’lim siyosatini inklyuziv tamoyillar asosida shakllantirish zarurligi ko‘rsatib berilgan [3].

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslarini yoritishda Booth va Ainscow tomonidan ishlab chiqilgan Index for Inclusion metodikasi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv ta’lim muassasasida inklyuziv madaniyatni shakllantirish, inklyuziv siyosatni rivojlantirish va inklyuziv amaliyotni takomillashtirishga asoslanadi. Mualliflar inklyuziyani faqat o‘quvchini maktabga qabul qilish bilan emas, balki uning ta’lim jarayonidagi ishtiroki, o‘zini tegishli jamoaning to‘laqonli a’zosi sifatida his qilishi va ta’lim natijalariga erishishi bilan bog‘laydilar.

Ainscowning tadqiqotlarida inklyuziv ta’limni rivojlantirish maktab faoliyatini muntazam tahlil qilish, pedagogik hamkorlikni kuchaytirish va ta’lim jarayonidagi to‘siqlarni aniqlash bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. Olimning yondashuvida inklyuziya bir martalik tadbir emas, balki ta’lim muassasasining doimiy takomillashib borishini talab qiladigan jarayon sifatida talqin etiladi. Bu esa inklyuziv ta’limni rivojlantirishda rahbar, pedagog, ota-ona va mahalliy hamjamiyatning hamkorligi muhim ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limning huquqiy va tashkiliy asoslari bir qator normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan ta’lim shakli sifatida belgilangan[1]. Shuningdek, Prezidentning PQ-4860-son qarorida inklyuziv ta’limni rivojlantirishning tashkiliy, pedagogik va moddiy-texnik yo‘nalishlari nazarda tutilgan [2].

Mazkur manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning rivojlanishi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillarga tayanadi. Bular: huquqiy kafolatlarning mavjudligi, ta’lim muassasalarining tayyorgarligi, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish, oila va jamiyat hamkorligi hamda ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlaridir.

Maqolani tayyorlash jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, umumlashtirish va ilmiy xulosalash metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tashkilotlarning inklyuziv ta’limga oid tavsiyalari va ilmiy qarashlari O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanish yo‘nalishlari bilan qiyosiy o‘rganildi. Tizimli yondashuv asosida inklyuziv ta’limning pedagogik, tashkiliy, ijtimoiy va texnologik jihatlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil yordamida xalqaro tajribada shakllangan yondashuvlarning milliy ta’lim tizimida qo‘llash imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish tendensiyalarini tahlil qilish natijasida ushbu jarayonning bir nechta ustuvor yo‘nalishlari aniqlanadi. Ular ta’lim tizimining mazmuni, tashkil etilishi, pedagogik metodlari, boshqaruv mexanizmlari va ijtimoiy muhitida yuz berayotgan o‘zgarishlarni ifodalaydi. Mazkur tendensiyalar bir-biridan alohida holda emas, balki yagona ta’limiy jarayonning tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo‘ladi.

1. Ta’limda teng imkoniyatlarni ta’minlash tendensiyasi.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning eng muhim tendensiyalaridan biri barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishdir. Teng imkoniyat deganda barcha o‘quvchilarga bir xil sharoitni taqdim etish emas, balki ularning ehtiyojlaridan kelib chiqib, ta’lim olish uchun zarur bo‘lgan qo‘llab-quvvatlash vositalarini ta’minlash tushuniladi. [8].

Masalan, ayrim o‘quvchilar ta’lim mazmunini o‘zlashtirishda qo‘shimcha vaqtga, boshqalari moslashtirilgan o‘quv materiallariga yoki individual pedagogik yordamga ehtiyoj sezishi mumkin. Bunday vaziyatda ta’lim jarayonini barcha uchun bir xil tashkil etish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, o‘quvchining individual ehtiyojini hisobga olgan holda zarur sharoit yaratish uning ta’limdagi ishtirokini kuchaytiradi.

Teng imkoniyatlar tamoyili ta’lim muassasasida kamsitishning oldini olish, barcha o‘quvchilarning qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning qobiliyatlarini namoyon etishiga sharoit yaratishni talab qiladi. Shu sababli mazkur tendensiya inklyuziv ta’limning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatini ham belgilaydi.[12].

2. Individual ta’lim yondashuvining kengayishi.

Inklyuziv ta’limning yana bir muhim rivojlanish yo‘nalishi o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishdir. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi, o‘zlashtirish tezligi, muloqot qilish imkoniyati va ta’limiy ehtiyojlari turlicha bo‘ladi. Shu sababli yagona metodik yondashuv barcha o‘quvchilar uchun bir xil samaradorlikni ta’minlamasligi mumkin.

Individual yondashuv o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, uning rivojlanish ehtiyojlarini belgilash va mos pedagogik usullarni tanlashni nazarda tutadi. Bunda o‘qituvchi ta’lim mazmunini tushuntirish, topshiriqlarni bajarish, mustaqil ishlarni tashkil etish va bilimlarni baholash jarayonida moslashuvchanlikka ega bo‘lishi lozim.

Mazkur yo‘nalishda individual ta’lim rejalaridan, differensial topshiriqlardan, moslashtirilgan o‘quv materiallaridan va shakllantiruvchi baholash usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb

etadi. Bunday yondashuv o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni muammo sifatida emas, balki ta’lim jarayonini boyituvchi tabiiy xususiyat sifatida qabul qilishga yordam beradi.

3. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish.

Inklyuziv ta’lim samaradorligi ko‘p jihatdan pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi bilan belgilanadi. O‘qituvchi nafaqat fan bo‘yicha bilimga, balki turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar bilan ishlash, ta’lim jarayonini moslashtirish, samarali muloqot o‘rnatish va pedagogik yordam ko‘rsatish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi zarur.

Shu nuqtayi nazardan, pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida inklyuziv pedagogika, differensial ta’lim, maxsus pedagogik yondashuvlar, ta’limdagi psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash hamda hamkorlikda ishlash ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi faqat nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanmasligi kerak. Amaliy mashg‘ulotlar, seminarlar, tajriba almashish, metodik birlashmalar faoliyati va malaka oshirish dasturlari orqali o‘qituvchilarning real ta’lim vaziyatlarida qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish muhimdir.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim sharoitida fan o‘qituvchilari, maxsus pedagoglar, ta’lim muassasasi rahbariyati va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Bunday jamoaviy yondashuv o‘quvchining ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini yaxlit o‘rganish va unga mos yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

4. Ta’lim muhitining qulay va moslashuvchan bo‘lishi.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda ta’lim muassasasining jismoniy va pedagogik muhiti muhim o‘rin tutadi. Ta’lim binosining qulayligi, sinf xonalarining tashkil etilishi, o‘quv jihozlarining mosligi va axborotdan foydalanish imkoniyatlari o‘quvchining ta’lim jarayonidagi ishtirokiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Jismoniy muhitni moslashtirishda binoga kirish-chiqish imkoniyatlari, panduslar, tutqichlar, moslashtirilgan sanitariya xonalari, sinf xonalaridagi xavfsiz harakatlanish sharoitlari va zarur yordamchi vositalar hisobga olinadi. Biroq inklyuziv muhit faqat me’moriy qulayliklar bilan belgilanmaydi.

Pedagogik muhit ham o‘quvchining o‘zini erkin his qilishi, savol berishi, fikr bildirishi, guruh faoliyatida qatnashishi va xatolardan qo‘rqmasdan o‘rganishi uchun qulay bo‘lishi kerak. Sinfda o‘zaro hurmat, hamkorlik va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan munosabatlarning shakllanishi inklyuziv ta’limning muhim shartidir.

Shu sababli ta’lim muassasalarida qulay muhit yaratish masalasi moddiy-texnik ta’minot bilan bir qatorda pedagogik madaniyat va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishni ham qamrab olishi lozim.

5. Raqamli texnologiyalar va ta’lim resurslaridan foydalanish.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini kengaytirayotgan muhim omillardan biridir. Elektron ta’lim platformalari, raqamli darsliklar, audiomateriallar, subtitrli videolar, ekran o‘qish dasturlari va masofaviy ta’lim vositalari turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilarning ta’lim resurslaridan foydalanishini yengillashtiradi.[9].

Raqamli vositalarning asosiy afzalligi ta’lim materiallarini turli shakllarda taqdim etish imkoniyatidir. Masalan, o‘quv materiallarini matn, audio, video, tasvir va interaktiv topshiriqlar ko‘rinishida tayyorlash mumkin. Bu esa o‘quvchining individual imkoniyatlariga mos axborot manbasini tanlashga yordam beradi.[10].

Biroq texnologiyalardan foydalanishning o‘zi inklyuziv ta’limni kafolatlamaydi. Raqamli resurslar qulay interfeysga, tushunarli tuzilishga va foydalanish imkoniyatlarini cheklamaydigan dizaynga ega bo‘lishi zarur. Shuningdek, barcha o‘quvchilarning internet, qurilma va zarur dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyatlarini hisobga olish lozim.

Demak, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limning mustaqil maqsadi emas, balki ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish va o‘quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiluvchi vositadir. [13].

6. Oila, ta’lim muassasasi va jamiyat hamkorligini kuchaytirish.

Inklyuziv ta’limning barqaror rivojlanishi faqat ta’lim muassasasi faoliyati bilan cheklanmaydi. Unda oila, mahalla, jamoat tashkilotlari, tegishli mutaxassislar va davlat idoralarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ota-onalar farzandining individual xususiyatlari, qiziqishlari, kundalik faoliyati va ta’lim jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklari haqida muhim ma’lumotlarga ega. Shu sababli ularni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida jalb etish o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ta’lim muassasasi va oila o‘rtasidagi muntazam muloqot o‘quvchining rivojlanishidagi o‘zgarishlarni kuzatish, ta’limiy ehtiyojlarini aniqlash va pedagogik yordamning izchilligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish ham muhimdir.

Aholi o‘rtasida tushuntirish ishlari, ochiq muloqotlar, targ‘ibot tadbirlari va jamoaviy loyihalarni tashkil etish orqali turli ehtiyojlarga ega insonlarga nisbatan hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘ularini rivojlantirish mumkin.

7. Ta’lim mazmuni va baholash tizimini moslashtirish.

Inklyuziv ta’limda o‘quv dasturlari, dars mazmuni va baholash mezonlarini o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirish muhim tendensiyalardan biri hisoblanadi. Chunki ta’limdagi tenglik barcha o‘quvchilardan bir xil usulda va bir xil vaqtda natija talab qilishni anglatmaydi.

Ta’lim mazmunini moslashtirish jarayonida o‘quv maqsadlari, topshiriqlar murakkabligi, o‘quv materialining taqdim etilish shakli va bilimlarni namoyon etish usullari hisobga olinadi. Masalan, ayrim o‘quvchilar bilimini yozma shaklda, boshqalari og‘zaki javob, amaliy topshiriq yoki loyiha orqali namoyon etishi mumkin. [11].

Baholash jarayonida esa o‘quvchining faqat yakuniy natijasi emas, balki uning individual rivojlanishi, erishgan yutuqlari va ta’lim jarayonidagi faolligi ham e’tiborga olinishi lozim. Shakllantiruvchi baholash, muntazam fikr-mulohaza berish va individual rivojlanish dinamikasini kuzatish bu borada samarali yondashuvlar hisoblanadi.

Bunday tizim o‘quvchilarda o‘z imkoniyatlariga ishonchni kuchaytiradi, ta’limga bo‘lgan qiziqishni oshiradi va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi.

8. Inklyuziv ta’limni boshqarish va monitoring qilish tizimini takomillashtirish.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishi samarali boshqaruv mexanizmlari va muntazam monitoringni talab qiladi. Ta’lim muassasasida inklyuziv yondashuvning joriy etilishi faqat alohida tadbirlar yoki hujjatlar bilan cheklanmasligi kerak. Uning natijalari o‘quvchilarning ta’limdagi ishtiroki, o‘zlashtirishi, ijtimoiy munosabatlari va ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari orqali baholanishi lozim.

Monitoring jarayonida quyidagi ko‘rsatkichlarni o‘rganish maqsadga muvofiq:

- ta’lim muassasasida qulay va xavfsiz muhitning mavjudligi;
- pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tayyorgarlik darajasi;
- o‘quvchilarning dars va maktab faoliyatidagi ishtiroki;
- moslashtirilgan o‘quv materiallari va yordamchi vositalarning mavjudligi;
- ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik holati;
- o‘quvchilarning individual rivojlanishidagi o‘zgarishlar.

Mazkur ko‘rsatkichlar asosida ta’lim muassasasining kuchli jihatlari va takomillashtirish talab etiladigan yo‘nalishlarini aniqlash mumkin. Monitoring natijalari ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

9. Xalqaro tajribani milliy ta’lim tizimiga moslashtirish.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro tajribani o‘rganish va uning samarali jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Turli mamlakatlarda inklyuziv ta’limni tashkil etish shakllari, pedagogik yondashuvlar va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari farq qilishi mumkin. Shunga qaramay, ularning umumiy maqsadi barcha o‘quvchilarning ta’lim olish huquqini ta’minlash va ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirishdan iborat.

Xalqaro tajribada maktablararo hamkorlik, maxsus pedagogik xizmatlar, o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, moslashtirilgan o‘quv dasturlari va ota-onalar ishtirokiga alohida e’tibor qaratiladi. Bunday tajribalarni o‘rganish milliy ta’lim tizimida samarali mexanizmlarni ishlab chiqish uchun metodik asos bo‘la oladi.

Biroq xorijiy tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish maqsadga muvofiq emas. Har bir mamlakatning ta’lim tizimi, ijtimoiy sharoiti, hududiy imkoniyatlari, kadrlar salohiyati va moddiy resurslari o‘ziga xosdir. Shu sababli xalqaro tajriba milliy qadriyatlar, qonunchilik va ta’lim tizimining real imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

10. Inklyuziv ta’limda ijtimoiy-psixologik muhitni rivojlantirish.

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati o‘quvchilarning ta’lim muassasasida o‘zini xavfsiz, qadrlangan va jamoaning teng huquqli a’zosi sifatida his etishiga ham bog‘liq. Shu sababli ijtimoiy-psixologik muhitni rivojlantirish inklyuziv ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida ayrim o‘quvchilar tengdoshlari bilan muloqot qilish, guruh ishlarida ishtirok etish yoki o‘z fikrini erkin bildirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bunday holatlarning

oldini olish uchun o‘qituvchi sinfda hamkorlik, o‘zaro hurmat va yordamga asoslangan munosabatlarni shakllantirishi zarur.

Guruhli mashg‘ulotlar, jamoaviy loyihalar, o‘zaro yordamga asoslangan topshiriqlar va sinf muhokamalari o‘quvchilarning bir-birini tushunishi hamda hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kamsitish va chetlashtirish holatlarining oldini olish, barcha o‘quvchilarning fikrini hurmat qilish va ularning faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlash pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lishi lozim.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning ustuvor vazifalari.

O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy va tashkiliy asoslar shakllantirilgan. Xususan, 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan tasdiqlangan konsepsiyada 2020–2025-yillar uchun belgilangan vazifalar doirasida pedagog kadrlarni tayyorlash, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich kengaytirish nazarda tutilgan. [2].Mazkur davr yakunlanganligi sababli bugungi kunda ushbu hujjatni tarixiy va tashkiliy asos sifatida baholash, keyingi rivojlanish bosqichlarini esa amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar hamda yangi ehtiyojlar asosida belgilash zarur.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni yanada takomillashtirish uchun, avvalo, hududlar kesimida ta’lim muassasalarining imkoniyatlarini o‘rganish, mavjud infratuzilma va kadrlar salohiyatini baholash lozim. Shahar va qishloq hududlaridagi ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlari bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu bois rivojlantirish chora-tadbirlari hududiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda rejalashtirilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida inklyuziv pedagogika bo‘yicha nazariy bilimlar bilan birga amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga e’tibor qaratish zarur. O‘qituvchilar turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar bilan ishlash, o‘quv materiallarini moslashtirish, individual yondashuvni qo‘llash va ta’lim jarayonidagi to‘siqlarni bartaraf etish bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim.

Uchinchidan, ta’lim muassasalarida fan o‘qituvchilari, maxsus pedagoglar, rahbarlar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni tizimli yo‘lga qo‘yish muhimdir. Bunda har bir o‘quvchining ta’limiy ehtiyojlarini aniqlash, unga mos pedagogik yordamni belgilash va erishilgan natijalarni muntazam tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

To‘rtinchidan, ta’lim muassasalarining jismoniy va axborot muhitini moslashtirish, o‘quv resurslarining foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, raqamli ta’lim vositalarini qulay va tushunarli shaklda ishlab chiqish talab etiladi. Bu jarayonda texnologik vositalar o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos kelishi va ta’limdagi mavjud to‘siqlarni kamaytirishi kerak.

Beshinchidan, inklyuziv ta’limga nisbatan jamiyatning ijobiy munosabatini shakllantirish zarur. Chunki ta’lim muassasasida yaratilgan sharoitlar bilan bir qatorda, o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglarning inklyuziv qadriyatlarga munosabati ham ta’lim jarayonining samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tahlillar inklyuziv ta’limni rivojlantirish alohida bir pedagogik metod yoki tashkiliy chora bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Bu jarayon huquqiy, pedagogik, ijtimoiy,

texnologik va boshqaruv omillarining o‘zaro uyg‘unligini talab etadi. Shuning uchun inklyuziv ta’limning kelgusi rivojlanishida ta’lim muassasalarining tayyorgarligini oshirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini mustahkamlash va o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi real ishtirokini ta’minlash ustuvor vazifalar bo‘lib qoladi.

XULOSA.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilar uchun teng, qulay va sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini yaratishdan iborat. O‘rganishlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish ta’lim mazmunini moslashtirish, individual yondashuvni kengaytirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va qulay ta’lim muhitini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq.

Maqolada aniqlangan asosiy tendensiyalar inklyuziv ta’limning ko‘p qirrali jarayon ekanini ko‘rsatadi. Xususan, teng imkoniyatlarni ta’minlash, individual ta’lim yondashuvini rivojlantirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, oila va jamiyat hamkorligini kuchaytirish hamda ta’lim sifatini monitoring qilish ushbu sohaning istiqboldagi muhim yo‘nalishlari hisoblanadi.

O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun mavjud huquqiy asoslarni amaliy mexanizmlar bilan mustahkamlash, hududiy ehtiyojlarni hisobga olish, pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish va ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, inklyuziv ta’limga nisbatan jamiyatda ijobiy munosabatni shakllantirish, o‘quvchilarning o‘zaro hurmat va hamkorlik muhitida ta’lim olishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirishning samaradorligi ta’lim tizimining har bir o‘quvchini qadrlashi, uning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni yaratishi bilan belgilanadi. Shu bois inklyuziv ta’limni rivojlantirish uzluksiz takomillashtirish, ilmiy izlanishlar va amaliy tajribalarni uyg‘unlashtirishni talab qiladigan muhim pedagogik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020.

4. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Salamanca, Spain, 1994.

5. Booth, T., Ainscow, M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2002.

6. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2006.

7.Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun audiotaktil konsepsiya modelidan foydalanishning inklyuziv ta’lim tizimidagi imkoniyatlari (biologiya fanini o‘qitish misolida) // Ta’lim va taraqqiyot. – 2025. – № 6. – B. 943.

8. Toshmirzayeva G. R., Abdullayeva G. I. Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga biologiya fanini o‘qitishda differensial yondashuv (ko‘rishda nuqsoni bor o‘quvchilar va «Nurli maskan» maktab-internati tajribasi misolida) // Ta’lim va taraqqiyot. – 2026. – № 1. – B. 224.

9. Toshmirzayeva G. R., Abdulboqiyeva D. I. Inklyuziv ta’limda biologiya darslarini virtual laboratoriyalar orqali tashkil etish (7-sinf darsligi misolida) // Ta’lim va taraqqiyot. – 2025. – № 6. – B. 535.

10. Abdullayeva G. I. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar biologiya ta’limi uchun audiotaktil skelet modelini yaratish texnologiyasi // Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2026. – B. 632–638.

11. Abdullayeva G. I. Inklyuziv ta’limda biologiya fanini o‘qitishda audiotaktil texnologiyalardan foydalanish istiqbollari // Pedagogik ta’lim va tarbiya transformatsiyasida fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning konseptual asoslari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2026. – B. 777–782.

12. Abdullayeva G. I. Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning idrokini va xotirada eslab qolish samaradorligini oshirishda audiotaktil texnologiyalar (ko‘rishda nuqsoni bor o‘quvchilar va «Nurli maskan» maktab-internati tajribasi misolida) // Pedagogik mahorat. – 2026. – № 7. – B. 143–149.

13.Toshmirzayeva G. R., Abdulboqiyeva D. I. Inklyuziv ta’limda biologiya darslarini virtual laboratoriyalar orqali tashkil etish (7-sinf darsligi misolida) // Ta’lim va taraqqiyot. – 2025. – № 6. – B. 535.

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**